

Мартенко О. Л. – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-8387>;

Павлишин О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

Взаємозв'язок мислення, свідомості та мови в концепціях античних мислителів

Мета статті – розглянути й проаналізувати процес історичного розвитку античних уявлень про взаємозв'язок мислення, розуму, свідомості, мови як важливих об'єктів дослідження філософії та психології на етапі їх становлення; проаналізувати уявлення про мислення, розум, свідомість і мову, що відображені в найбільш відомих філософських концепціях мислителів епохи Античності, які є вагомими для всіх наступних поколінь дослідників цієї проблематики. **Методологія.** Порівняльний та історичний методи використано під час розгляду особливостей філософського та психологічного усвідомлення мислення, розуму, свідомості, мови в історії світової думки та вивченні становлення й розвитку психологічних знань. Розглянуто погляди давньогрецьких натурфілософів (Фалеса, Анаксимандра, Анаксимена, Геракліта з Ефеса, Демокріта), піфагорійців, елеатів, софістів, Платона та Арістотеля стосовно душі, мислення й мови на основі методології історії філософії та історії психології. На засадах системного, структурного та функціонального методів визначено, що натурфілософи не розмежовували здатність мислити та відчувати, вони часто пояснювали матеріальними причинами походження людини, зокрема, атомісти висловлювали думку про те, що пізнання можливе через вплив речей на органи чуття людини як взаємодію атомів. **Наукова новизна** полягає, насамперед, у такому: в статті обґрунтовано, що Платон заклав основи розуміння когнітивної функції свідомості, висловив ідею, що ім'я – це знаряддя думки, оскільки виражає сутність так, що в імені присутня певна інтерпретація речі суб'єктом пізнання (так, що ми розглядаємо речі з певного боку), отже, ім'я не абсолютно збігається з ейдосом речі, тобто ідеальна сутність – це одне, а інтерпретація її людиною – інше, більш або менш наближене наслідування ідеального зразка. **Висновки.** У статті сформульовано висновки, згідно з якими потужна інтегральність концепцій мислителів епохи Античності виявляється в неодмінній кореляції єдиних законів організації Космосу й організації людської душі зі структурою політико-правових інститутів. Єдність онтологічної, гносеологічної, логічної, психологічної, етичної, естетичної, політичної та інших складових у вченнях класиків античної філософської думки – це феномен, надзвичайно важливий для подальшого розуміння особливостей становлення філософської та психологічної думки.

Ключові слова: Платон; Арістотель; епоха Античності; філософія; психологія; душа; мислення; розум; свідомість; мова.

Вступ

Походження людської свідомості від Абсолюту, її створення як часточки Божого духу є джерелом традиції звеличування людської свідомості, її розмежування від іншого світу та власного матеріального тілного тіла, що відображено в положенні про безсмертя людської душі, яке знайшло розвиток у багатьох філософських і релігійних ученнях. Саме античні мислителі вперше окреслили питання, які до сьогодні скеровують розвиток системи гуманітарних наук, зокрема, щодо співвідношення духовного й тілесного, свідомості та природи, мислення й мови тощо. Згодом, із розвитком наукового знання, це стало підставою для виокремлення психіки як системи процесів, станів, властивостей та явищ суб'єктивного внутрішнього світу людини, розмаїття й особливості яких на сьогодні ґрунтовно вивчаються психологічною наукою.

На фундаментальному рівні проблеми духовного світу людини, мислення, свідомості та їхнього взаємозв'язку з мовою розглянуто в працях мислителів різних епох від самого початку становлення знання про світ і людину, а для сучасної філософії, психології та психолінгвістики вони можуть вважатися провідними, як свідчать розвідки В. Ф. Асмуса, С. М. Жукова, О. П. Коханової, В. А. Мазілова, С. Л. Рубінштейна, а також Ч. Бріттена, К. Лоренца, Г. Шілдса та інших сучасних іноземних учених (Brittain, 2019, р. 667-695; Lorenz, 2019, р. 505-529; Shields, 2019, р. 644-667; Ostefeld, 2019). Врахування історичної обумовленості сучасних концепцій є необхідним для розуміння їхніх глибинних джерел і засадничих ідей, а висвітлення малодосліджених і неврахованих аспектів учень стародавніх мислителів окреслює нові горизонти осмислення цієї проблематики сучасними дослідниками, що зумовлює актуальність пропонованої праці.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – розглянути історичний розвиток античних уявлень про взаємозв'язок мислення, розуму, свідомості, мови як важливих об'єктів дослідження філософії та психології на етапі їх становлення. Із цією метою стисло проаналізуємо уявлення про мислення, розум, свідомість і мову, відображені в найбільш відомих філософських концепціях мислителів епохи Античності, значущих для всіх наступних поколінь дослідників цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу

Насамперед слід зазначити, що вже в найдавніші часи розум вважали чимось відмінним від навколишнього світу – саме тоді було закладено підвалини всіх майбутніх різновидів філософського ідеалізму. Про властивості душі в ідеалістичному контексті одних із перших (як заведено вважати за переказами послідовників) говорив Піфагор, на ідеї якого наклали відбиток буддистські та орфічні уявлення, а критеріями оцінки для нього стали математичні закони гармонії та парності, що чи не вперше створило підстави для розуміння світу досконалих геометричних фігур і логічних формул реальною передумовою світу матеріальних предметів, сутність яких оцінювалася не за призначенням, а за відповідністю досконалому числовому вираженню. Для вчення Платона про душу (Lorenz, 2019, р. 505-529) та подальшого розвитку психологічних досліджень ці міркування мали непересічне значення, крім того, Піфагор вважав, що оскільки в природі немає рівності, то й серед людей є більш здібні й активні, а є – менш схильні до вияву цих якостей, ще й заперечував спадковий характер зазначених відмінностей, надаючи перевагу вихованню й формуванню послуху та управлінських якостей серед здібних до цього людей. Саме тому такі неприйнятні для аристократії погляди його прихильників, оформлених у доволі закритий Піфагорійський союз, доступний лише для втаємничених, зазнавали переслідувань з боку правлячої еліти.

Піфагорійці встановлювали гармонійність Космосу за допомогою числових пропорцій у всьому (в них безсмертна душа, здатна до реінкарнації, – це також гармонія, тобто числове співвідношення). Космічний порядок, який обмежує невизначене, для піфагорійців пов'язаний з числами, у них же вони вбачають вияв вищої справедливості. Причому числа розрізняються за своєю природою, а істинна природа речей полягає в їхній математичній структурі, яка сьогодні може бути потрактованою як знакова матриця організації світу. Побудова

всіх правових систем також передбачає використання математичних принципів і моделей, а продуктивність застосування математичних методів у правознавстві та психології підтверджує академік М. В. Костицький (Kostytskyi, 2014, р. 3-11; Kostytskyi, 2017, р. 9-19), професор О. І. Гвоздік (Hvozdk, 2003), професор Г. Бірґгофф та багато інших відомих учених сучасності.

Щоправда, тоді ще здатність мислити та відчувати не розмежовувались, а, за словами Арістотеля, давні стверджували, що думати та відчувати означає те ж саме. Саме тому дещо іншим було спрямування розвідок тих філософів епохи Античності, які шукали матеріальні основи здатності людини до мислення. Перші давньогрецькі натурфілософи (представники мілетської школи Фалес, Анаксимандр, Анаксимен і Геракліт з Ефеса), займаючись пошуками «стойхейона» (гр. «στοιχείον», утворене від «στοιχος» і «εἶον», може означати першооснову, елемент, букву, звук, атом) і «архе» (гр. «ἀρχή» – первоначало, принцип) на противагу наявній на той час міфології, не дуже охоче звертались до проблеми людини та її свідомого начала, часто трактували душу як здатність до руху, джерело руху всіх речей – зокрема, Фалес наділяв магніт душею через властивість притягати залізо, порівнюючи її зі здатністю жінки притягати чоловіка. Походження людини вони також часто пояснювали матеріальними причинами. На думку Анаксимандра, людина походить від тварин іншого виду та спочатку була подібна на рибу. Не дивно, що всі вияви специфічної культурної організації людської життєдіяльності та її семіотичні характеристики (зокрема символічність, притаманна як знаковому відображенню дійсності у свідомості людини, так і правовим формам організації суспільного буття (Pavlyshyn, 2017, р. 36-45; Pavlyshyn, 2017, р. 32-42) тлумачилися мілетцями в дусі стихійно-матеріалістичної античної натурфілософії.

Послідовники школи атомістів, фундаторами якої були Левкіпп і його учень Демокріт, стверджували, що у Всесвіті існують лише незмінні атоми (різної форми, різного порядку сполучення між собою, різного положення у просторі) та порожнеча, душу ж розглядали як суто матеріальну субстанцію, яка складається з особливих «круглих і гладеньких» атомів, а після смерті розсіюється у повітрі. Поступово зароджувалася думка про те, що пізнання можливе через вплив речей на органи чуття людини як взаємодію атомів. Схожі міркування гносеологічного характеру бачимо в інших мислителів, зокрема, відомий принцип пізнання подібного подібним знаходимо і в Емпедокла, який стверджував, що виливи, які виходять від речей, потрапляють до отворів органів чуття

лише за умови точної відповідності останнім. Емпедокл походження органічних істот оригінально пояснював випадковим сполученням органів із наступним виживанням більш досконалих істот, а стосовно людського сприйняття вважав, що подібне пізнається подібним: «землю землею бачимо, воду – водою, божий ефір – ефіром...».

Душа, за вченням Демокріта, знаходиться в декількох частинах тіла (голові, грудях і печінці), а також в органах почуттів, де її атоми знаходяться дуже близько до поверхні й стикаються з дрібними, не видимими оку «копіями» навколишніх предметів, які переносяться повітрям, тобто ейдолами. Згодом думка про те, що чуттєві сприйняття є вливами ейдолів (образів) речей, висловлена в різний спосіб Демокритом і Емпедоклом, була розвинена поколіннями наступних філософів аж до емпіриків Нового часу. Інший ключовий принцип – принцип детермінізму, у якому йдеться про те, що жодна річ не виникає безцільно, але лише за смыслом і необхідністю, знаходимо ще в концепції Левкіпа – вчителя Демокріта.

Анаксагор обстоював протилежну позицію стосовно пізнання, вважаючи, що подібне пізнається протилежним, а всю різноманітність речей виводив із кількісного сполучення якісно різних гомеомерій, рух яких розпочався завдяки духовній силі «нус» (гр. «νοῦς» – думка, розум), котра стоїть понад і поза природою, він наділяв навіть найнижчі організми розумом, а ступінь розумності виводив зі сприятливості природних властивостей організму (приміром, людина – найрозумніша з істот, оскільки має руки).

Водночас елеати, які були сконцентровані на визначенні сутності та характеристик буття, вважали все, що не вкладалось у їхні теоретичні конструкти, ілюзією. Про структурну відповідність організації мислення та буття можуть свідчити здогадки Ксенофана та вже оформлені й обґрунтовані уявлення Парменіда, Зенона про те, що думка і те, про що вона існує, є одне і те ж. Це ж уявлення практично без змін знайшло своє вираження у розумінні сутності та природи знаку багатьма філософами-ідеалістами та моністично налаштованими філософами (зокрема, фактично так само передається О. Ф. Лосєвим та деякими іншими мислителями XIX–XX ст.).

Цікавий зв'язок стародавніх філософських і психологічних ідей про мислення, свідомість й мову з ідеями щодо космологічних засад правової організації суспільного життя демонструють софісти, яких часто і небезпідставно звинувачують у спекулятивних міркуваннях. Однак не можна заперечити той факт, що вони істотно розвинули категоріальний апарат та інстру-

ментарій аналітичного мислення, сприяли становленню логіки і навіть заклали основи сучасної дискусії про сутність права, фактично представивши різні підходи до праворозуміння, які сьогодні отримали назву юснатуралізму та юридичного позитивізму. Ці мислителі не просто розрізняють природне (гр. φύσις – природа) та встановлене (гр. νόμος – закон) право, яке впливає з інтересів законодавця, тим самим одними з перших чітко здійснюють розмежування природного та позитивного права. Вони ще й намагаються визначити природу першого та другого в душі релятивізму, що цілком відповідає вихідним основам їхнього філософування, вираженим у тезі Протагора про допущення наявності двох діаметрально протилежних тлумачень до однієї справи (цей підхід – цілком сформована оригінальна альтернативна основа для сучасних інтегративних теорій права). Зокрема, Фрасімах, випереджаючи К. Маркса на два тисячоліття, зазначає, що позитивне право – інструмент могутніх, які пригнічують слабших, тоді як Каллік сам в законі вбачає захист слабкого проти сильного, а Лікофрон вважає правопорядок як взаємні гарантії життя та власності громадян. Водночас Продік задовго до критики релігії в душі мислителів Просвітництва та антропологічного матеріалізму Л. А. Фейєрбаха припускає, що Боги відображають людські емоції, адже люди проєктують все, що приносить їм користь, на божественне начало.

Причому доцільність організації світу, як і доцільність організації людських відносин, відображена в телеологічних дослідженнях права, була зауважена досить давно та взагалі не піддавалася сумніву античними філософами (мабуть, все ж окрім софістів, для яких принцип сумніву превалював над всіма іншими методологічними установками). Взагалі слід зазначити, що софістів дуже цікавила проблема співвідношення світу та думок про цей світ, людина відіграє важливу роль у їхньому світогляді, але релятивізм і скептицизм софістів заважали продукувати будь-яке раціональне знання.

Розвинувши софістичну тезу Протагора «людина – міра всіх речей», закликаючи до самопізнання, Сократ першим з античних філософів поставив суспільну людину у центрі своїх досліджень, він присвятив своє життя проповідуванню моральних чеснот, саме знання і мудрість вважаючи їх передумовою (тому вчення Сократа часто називають етичним антропологізмом). Його погляди були сприйняті не лише Платоном й Арістотелем, про що йтиметься далі, а й багатьма іншими мислителями, які належали до зовсім різних філософських шкіл. Більш пізні вчення Епікура (зокрема, і про душу) загалом продовжувало і розвивало атомістичну концепцію Демокріта,

а його каноніка, тобто теорія про шляхи пізнання природи й людини, досліджувала проблему істинності людських припущень (він дуже прогресивно для свого часу визнавав одиничні відчуття джерелом пізнання – матеріалом для збереження в пам'яті образів речей з наступним формуванням із них загальних понять). Вже на цих прикладах бачимо потужність античної філософської думки та вторинність (або, м'якше кажучи, спадкоємність) багатьох сучасних філософських і психологічних концепцій, а також окремих філософсько-правових теорій, однак ця теза потребує подальшого обґрунтування та ілюстрації прикладами.

Таким чином, якщо гілозоїзм у вченнях мілетських філософів демонстрував зв'язок між матеріальними предметами та дійсним буттям, притаманним живому й саморухливому «архе», та вказував на конкретні речі як знаки першопричини світу (води у Фалеса, апейрона (гр. ἄπειρον – безмежне та невизначене) в Анаксимандра та повітря в Анаксимена), то в елеатів і піфагорійців ця першооснова втрачає чуттєвий (природний) характер і набуває рис абстрактного, ідеального, метафізичного, що згодом втілюється в концепції *ейдосів* (гр. εἶδος – якість, вид, вигляд, образ, мета, сутність, намір) Платона. Відтак видається достовірним припущення деяких дослідників про те, що ідеї Піфагора та містичного відгалуження його послідовників істотно вплинули на формування концепції найбільш відомого класика античної філософії. Цінність учення Платона про мову та знаки, дуже поверхово вивченого наступними поколіннями мислителів і недостатньо розробленого сучасними вітчизняними дослідниками (втім, як і спадщини багатьох інших античних і середньовічних мислителів, що було зумовлено як обмеженнями радянської науки, так і потребою фундаментальної освіти, знання класичних мов, а також кропіткою і неквапливою працею з вивчення й інтерпретації фрагментів оригінальних джерел, до якої були здатні лише непересічні особистості – такі, як А. О. Баумейстер, С. Г. Меленко, А. О. Содомора, В. М. Терлецький та інші українські вчені), буде продемонстровано нижче.

Отже, у західній історико-культурній традиції саме античні мислителі зробили перший крок на складній стежці пізнання механізмів мислення людини та знакового відображення світу в її свідомості. В античній філософії увага більше зосереджена на пізнанні зовнішнього, мислення переважно сприймається не як сакральний акт, що потребує самозаглиблення, а як об'єктивна властивість розуму (котрим, однак, володіє лише людина), а от душа – як приховане джерело активності, рухливості будь-якої речі, предмету, істоти (а не як виключно людська прерогатива).

Давні греки не могли дати визначення свідомості, тому для її характеристики використовували метафору (як літери відбиваються на дощечці воску, так і об'єкти світу відбиваються на «дощечці» розуму). Для них свідомість і об'єкти пізнання – це окремі об'єктивно реальні сутності, які існують незалежно одна від одної, а в момент зустрічі залишають слід (знак) на «полі» розуму.

Можна узагальнити, що відповідно до найдавнішої в європейській античній думці концепції слова з тих, які розглядалися сучасними дослідниками, ім'я речі відповідає її природі – так вважали Геракліт, пізніше – стоїки, частина гностиків та піфагорійців. На відміну від цього підходу, сформувався інший, згідно з яким імена є умовними настановами людей, свідомо прийнятими в суспільстві. Ці погляди зустрічаємо у вченні Демокріта та Арістотеля, схожі ідеї можна знайти у Платона, який здійснив потужний вплив на подальший розвиток західної філософської думки, і в тому числі – на всі наступні спроби філософського осмислення психологічної та мовної проблематики (Ostenfeld, 2019; Brittain, 2019, p. 667-695; Shields, 2019, p. 644-667).

Отже, антична філософська та психологічна думка представлена вченнями Геракліта, Демокріта, Платона, а також Арістотеля. Між стоїками, скептиками, епікурейцями, гностиками та піфагорійцями дискусія в основному точилася щодо трактування сутності явищ, які згодом назвали психічними. Зокрема, Платон заклав потужне філософське підґрунтя власної концепції, створивши вчення про вічні та незмінні ідеї, вважав джерелом істинного знання спогади (гр. ἀνάμνησις – «анамнесіс») безсмертної душі про споглядання нею світу ідей ще до вселення у смертне людське тіло (не відчуттям, яке дає лише хибні уявлення, а розумом, який оперує поняттями, слід керуватися для пізнання духовних сутностей – ідей і чисел) і був прихильником виховання, відповідного до успадкованих природних розумових здібностей (у цьому сенсі показовою є його алегорія про різні метали – золото, срібло, залізо та мідь, які додає Бог у кожную людину під час її народження).

Платон оцінив процес мислення, що не отримав оцінки у зовнішньому діалозі Сократа, як діалог внутрішній про душу (Lorenz, 2019, p. 505-529). Так, за його словами, душа, розмірковуючи, нічого іншого не робить, як розмовляє, запитує сама себе, відповідаючи, стверджуючи та заперечуючи. Також Платон спробував показати інтегративне значення розуму у поведінці людини через метафоричний опис структури душі за допомогою алегорії про погонича, що править колісницею, в котру запряжені двоє коней – неслухняний дикий та легкокерований племінний. Так і розуму, котрий

має владу над душею, на думку Платона дуже складно впоратися, узгоджуючи несумісні між собою негідні (хіть або жадання) та благородні (любов або запеклість) прагнення й мотиви. Першому, найвищому рівню пізнання відповідає розум (гр. «*νόησις*» – «ноєсіс»), другому – розсудок (гр. «*δῖανοία*» – «діанойя»), третьому – віра (гр. «*πίστις*» – «пістіс»), і лиш останньому – уподібнення («*εἰκασία*» – «ейкасія»).

Компроміс Платона в розумінні імені демонструє роздуми античних мислителів щодо історії назв, адже якщо під час виникнення слова між його звуковою оболонкою та предметом існував той або інший зв'язок, то потім виникало так багато слів, що початкова мотивованість забувалася, а зв'язок імені та речі підтримувався радше традицією та угодою, аніж природою. Перша теорія отримала назву «теорія фюсей» (від гр. «природа»), а друга – «теорія тесеї» (від гр. «положення, установлення»). Прихильники теорії природної обумовленості слова пов'язували мотивованість імені насамперед із яскравістю, образним характером звуків мови стосовно позамовного світу, а також з обумовленістю звуків мови фізіологічними відчуттями людини. Дослідники відзначають, що ідеї, які лягли в основу мовознавства (зокрема, семасіології та теорії номінації), – це по суті розвиток і конкретизація семіотичних ідей Платона (Mechkovskaia, 2008, р. 32), значно менш відомих, ніж міркування його учня Арістотеля й інших філософів. Зазначена вище центральна проблема умовності найменувань, якою переймалися Платон й Арістотель, практично водночас цікавила конфуціанців. Теза про те, що зображення прагне до максимальної подібності з річчю, однак не є тотожним з нею, оскільки тоді б усе ніби подвоїлось, і ніхто не міг би сказати, де він сам, а де його ім'я, має у Платона оригінальну й тонку аргументацію, так само блискучим є передбачення значно більш пізнього розподілу на умовні та безумовні знаки в тезі про те, що за звичкою, мабуть, можна виражати речі як за допомогою подібного, так і за допомогою неподібного.

Згадана когнітивна функція є виявом того, що ім'я – це знаряддя думки, оскільки виражає сутність, але таким чином, що в імені присутня певна інтерпретація речі суб'єктом пізнання – так, що ми розглядаємо речі з того чи іншого боку. Важливо розуміти, що ім'я не абсолютно збігається з ейдосом речі, тобто ідеальна сутність – це одне, а наша інтерпретація – інше, більш-менш наближене наслідування зразка, як про це пише О. Ф. Лосєв, коментуючи діалог «Кратіл» (за викладом його критичних зауважень в одному з останніх перевидань збірки творів Платона), «таким чином, це часткове «значення» слова, або імені – ми б сказали зараз, його

«семема» – це теж характеристика об'єктивуючих актів нашої свідомості, хоча й у відомому переломленні» (Platon, 2006, р. 608). До цього слід додати ще й знання Платона про фонетичний аспект імені й артикуляційно-акустичний апарат мови, його міркування про евристичну функцію знаків, які він викладає вустами Кратіла (Platon, 2006, р. 495), згода про те, що знаки навчають: «І це дуже просто: хто знає імена, той знає і речі», а також підняття мислителем проблем повноти наукової теорії та особливого характеру перших підстав у вигляді понять, які виходять за межі даної мови й не виводяться в ній. Усі ці положення мають цілком сучасний зміст, що взагалі є характерним для видатного античного філософа.

Арістотель вже у праці «Про тлумачення» (або «Герменевтика», бл. 368–348 рр. до н. е.) писав про зв'язок мислення, свідомості та мови, адже вважав: те, що в сполученнях звуків – це знаки уявлень у душі, а написане – знаки того, що в сполученнях звуків, до того ж, і звукосполучення, і написане відрізняється в різних людей, а от уявлення в душі одній й ті ж, як і предмети, подібності яких є уявленнями. Учений був засновником усіх пов'язаних із цією проблематикою галузей знання, які вивчають особливості організації свідомості, адже саме його прийнято вважати родоначальником психології. Він розглядав душу як «першу ентелехію», тобто як цілісну одушевлену основу (принцип, активну форму, енергію) природного тіла зі здатністю до харчування, за яке відповідає рослинна душа, до відчуття та рухливості, за які відповідає тваринна душа, до мислення та духовну діяльність, за які відповідає розум – «*nous*» (праця «Про душу»), а також протиставив поведінку людини, яку можна спостерігати, деякій гіпотетичній прихованій здібності, від якої дана поведінка залежала. Згідно з ученням Арістотеля, індивідуальний «зазнаючий» розум (матеріальна, потенціальна сторона розуму), отримуючи відчуття від «тваринної» душі, взаємодіє з безсмертним «діяльним» або творчим розумом (формальною, актуальною стороною).

Крім того, Арістотель, як відомо, вивчав інші сторони процедурної організації мислительного процесу та створив логіку – науку про форми та закони правильного мислення (праці «Органон» і «Перша аналітика»), тому цього геніального мислителя античності та видатного систематизатора науки за правом можна вважати фундатором теоретичного дослідження особливостей відображення світу у свідомості, феномену мислення та можливостей викладення його результатів у мові, а також формалізації інтелектуальної діяльності людини.

Наукова новизна

Таким чином, наукова новизна одержаних результатів виконаного дослідження конкретизується через викладені вище теоретичні дані й обґрунтування авторського підходу в осмисленні взаємозв'язку мислення, розуму, свідомості, мови як важливих об'єктів дослідження філософії та психології на етапі їх становлення, а також нове розв'язання проблеми, що є вагомим зрушенням, у порівнянні з попередніми дослідженнями. Зокрема, в статті обґрунтовано, що Платон заклав основи розуміння когнітивної функції свідомості, він висловив ідею, що ім'я – це знаряддя думки, оскільки виражає сутність таким чином, що в імені присутня певна інтерпретація речі суб'єктом пізнання (так, що ми розглядаємо речі з того чи іншого боку), отже, ім'я не абсолютно збігається з ейдосом речі, тобто ідеальна сутність – це одне, а інтерпретація її людиною – інше, більше або менше наближене наслідування ідеального зразка.

Висновки

Представники докласичного періоду античної філософії (Анаксимандр, Анаксимен, Геракліт, Піфагор, Ксенофан, Парменід, Емпедокл, Анаксагор, Демокріт), а також класики – Сократ, Платон і Арістотель активно використовували власне розуміння структури мислення та мови, а також логічних законів, за якими вони повинні будуватися. Потужна інтегральність їхніх концепцій полягала в тому, що єдині закони організації Космосу та, приміром, організації людської душі неодмінно корелюють зі структурою політико-правових інститутів. Стратифікація населення полісу в їх концепціях послідовно відображає інший, вже антропологічний розподіл душі людини – на розумну, вольову та чуттєву частини, кожній з

яких відповідають свої чесноти, зокрема, мудрість, мужність і поміркованість. Єдність онтологічної, гносеологічної, логічної, психологічної, етичної, естетичної, політичної та інших складових у вченнях класиків античної філософської думки – це феномен, надзвичайно важливий для подальшого розуміння особливостей становлення філософської та психологічної думки, на який слід звернути особливу увагу в процесі подальшого дослідження підходів до вивчення пізнання, свідомості та специфіки відображення в ній організації Всесвіту та соціокультурної реальності, а також загальних закономірностей існування людини в просторі правових смислів.

Наступний після класичного, елліністичний період розвитку античної філософії був часом коментаторів і послідовників. Найбільш яскраві з представників інтелектуальної еліти того часу (зокрема, Антисфен, Піррон, Зенон, Епікур) змогли увійти в історію філософії та психології, оскільки заснували окремі школи. Багато мислителів, які представляли елліністичну філософію вважали, що розум існує як річ, тому залишається розумом, навіть якщо у даний момент не мислить. Ця спрямованість на зовнішнє виразно відображається у світогляді римлян, котрі у власній релігії достатньо скромне місце виділяли душі та душевному переживанню. В елліністичний період уже згадані ідеї стоїків щодо специфіки відображення світу у свідомості були розвинуті більш пізніми послідовниками. Зовсім іншу традицію в розумінні душі, свідомості, мислення та природи мови, зумовлену потребою спілкуватися з трансцендентним Богом, принесла наступна епоха, провісником якої стала творчість пізньо-античних римських філософів.

REFERENCES

- Bever, Th.G. (2017). The Unity of Consciousness and the Consciousness of Unity. *On Concepts, Modules, and Language: Cognitive Science at Its Core*. Oxford Scholarship Online. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190464783.003.0005>.
- Brett G.S. (Ed.). (2014). *A History of Psychology: Ancient and Patristic Volume I*. London: Routledge. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315830087>.
- Brittain, Ch. (2019). Plato and Platonism. *The Oxford Handbook of Plato* (2nd ed.). Gail Fine (Ed.). Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.28>.
- Carruthers, P. (2018). Comparative psychology without consciousness. *Consciousness and Cognition*, 63, 47-63. doi: <https://doi.org/10.1016/j.concog.2018.06.012/>
- Gillett, G. (2018). From Aristotle to Consciousness and Intentionality. *From Aristotle to Cognitive Neuroscience*, 11-44. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-93635-2_2.
- Hvozdiuk, O.I. (2003). *Lohichni chyslennia: pryntsyvy pobudovy ta zastosuvannia v yurysprudentsii [Logical calculus: principles of construction and application in jurisprudence]*. Kyiv: TAT [in Ukrainian].
- Kahlos, M. (2019). Individuals, groups, and plural possibilities in Late Antiquity. *Religious Dissent in Late Antiquity, 350-450*. Oxford Scholarship Online. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190067250.003.0007>.
- Kostytskiy, M.V. (2014). Pro matematyku yak metodolohiiu piznannia (zokrema, v psykhologii) [On mathematics as a methodology of cognition (in particular in psychology)]. *Yurydychna psykhologhiia ta pedahohika, Legal psychology and pedagogy*, 1, 3-11 [in Ukrainian].

- Kostytskiy, M.V. (2017). Problema svidomosti u filosofii ta psykholohii [The problem of consciousness in philosophy and psychology]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(20), 9-19 [in Ukrainian].
- Lorenz, H. (2019). Plato on the Soul. *The Oxford Handbook of Plato* (2nd ed.). Gail Fine (Ed.). Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.22>.
- Mechkovskaia, N.B. (2008). *Semiotika. Iazyk. Priroda. Kultura [Semiotics. Tongue. Nature. Culture]*. Moscow: Akademiia [in Russian].
- Ostenfeld, E.Nis. (2019). Ancient Greek Psychology and the Modern Mind-Body Debate. Academia Verlag. doi: <https://doi.org/10.5771/9783896657602>.
- Pavlyshyn O. V. (2017). Vzaiemodiia filosofii, psykholohii, semiotyky v doslidzhenni svidomosti ta myslennia (vid Novoho chasu do suchasnosti) [The interaction of philosophy, psychology, semiotics in the study of consciousness and thinking (from modern times to modern times)]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 1(20), 36-45 [in Ukrainian].
- Pavlyshyn, O.V. (2017). Vzaiemodiia filosofii, psykholohii ta semiotyky v doslidzhenni poniattia intelektu [The interaction of philosophy, psychology and semiotics in the study of the concept of intelligence]. *Yurydychna psykholohiia, Legal psychology*, 2(21), 32-42 [in Ukrainian].
- Platon. (2006). *Sochineniia v chetyrekh tomakh [Works in four volumes]*. A.F. Losev, V.F. Asmus (Ed.). (Trans). SPb.: S.-Peterb. un-t; Abyshko Olega [in Russian].
- Sensation and Consciousness in Aristotle's Psychology. (2018). *Articles on Aristotle Volume 4: Psychology and Aesthetics*. doi: <https://doi.org/10.5040/9781472598219.ch-001>.
- Shields, Ch. (2019). Plato and Aristotle in the Academy. *The Oxford Handbook of Plato* (2nd ed.). Gail Fine (Ed.). Oxford University Press. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.27>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Bever Th. G. The Unity of Consciousness and the Consciousness of Unity. *On Concepts, Modules, and Language: Cognitive Science at Its Core*. Oxford Scholarship Online, 2017. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190464783.003.0005>.
- A History of Psychology: Ancient and Patristic Volume I / by G. S. Brett. London: Routledge, 2014. 408 p. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315830087>.
- Brittain Ch. Plato and Platonism. *The Oxford Handbook of Plato*. 2 ed. / Edited by Gail Fine. Oxford University Press, 2019. P. 667–695. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.28>.
- Carruthers P. Comparative psychology without consciousness. *Consciousness and Cognition*. 2018. Vol. 63. P. 47–63. doi: <https://doi.org/10.1016/j.concog.2018.06.012>.
- Gillett G. From Aristotle to Consciousness and Intentionality. *From Aristotle to Cognitive Neuroscience*. 2018. P. 11–44. doi: https://doi.org/10.1007/978-3-319-93635-2_2.
- Гвоздзік О. І. Логічні числення: принципи побудови та застосування в юриспруденції. Київ: ТАТ, 2003. 300 с.
- Kahlos M. Individuals, groups, and plural possibilities in Late Antiquity. *Religious Dissent in Late Antiquity*, 350–450. Oxford Scholarship Online, 2019. P. 85–91. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190067250.003.0007>.
- Костицький М. В. Про математику як методологію пізнання (зокрема, в психології). *Юридична психологія та педагогіка*. 2014. № 1. С. 3–11.
- Костицький М. В. Проблема свідомості у філософії та психології. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 9–19.
- Lorenz H. Plato on the Soul. *The Oxford Handbook of Plato*. 2 ed. / Edited by Gail Fine. Oxford University Press, 2019. P. 505–529. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.22>.
- Мечковская Н. Б. Семиотика. Язык. Природа. Культура: курс лекций. М.: Академия, 2008. 426 с.
- Ostenfeld E. Nis. Ancient Greek Psychology and the Modern Mind-Body Debate. Academia Verlag, 2019. 180 p. doi: <https://doi.org/10.5771/9783896657602>.
- Павлишин О. В. Взаємодія філософії, психології, семіотики в дослідженні свідомості та мислення (від Нового часу до сучасності). *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 36–45.
- Павлишин О. В. Взаємодія філософії, психології та семіотики в дослідженні поняття інтелекту. *Юридична психологія*. 2017. № 2 (21). С. 32–42.
- Платон. Сочинения в четырех томах / под общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса; пер. с древнегреч. СПб.: С.-петерб. ун-т; Абышко Олег, 2006. Т. 1. 632 с.
- Sensation and Consciousness in Aristotle's Psychology. *Articles on Aristotle Volume 4: Psychology and Aesthetics*. 2018. doi: <https://doi.org/10.5040/9781472598219.ch-001>.
- Shields Ch. Plato and Aristotle in the Academy. *The Oxford Handbook of Plato*. 2 ed. / Edited by Gail Fine. Oxford University Press, 2019. P. 644–667. doi: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190639730.013.27>.

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2019

Martenko O. – Ph.D in Law, Associate Professor, Professor of the Department of of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0128-8387>;

Pavlyshyn O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9444-4734>

The Interaction of Thought, Consciousness and Language in the Concepts of Ancient Thinkers

The purpose of the study is to consider the process of historical development of ancient ideas about the interconnection of thinking, reason, consciousness, language as important objects of the study of Philosophy and Psychology at the stage of their formation. The ideas of thinking, reason, consciousness and language, reflected in the most famous philosophical concepts of thinkers of the Antiquity era, which are significant for all future generations of researchers in this field, are analyzed. Methodology. Comparative and historical methods have been used to examine the features of philosophical and psychological understanding of thinking, reason, consciousness, language in the history of world thought, and the study of the formation and development of psychological knowledge. The views of ancient Greek philosophers of nature (Thales, Anaximander, Anaximenes, Heraclitus of Ephesus and Democritus), Pythagoreans, Eleatians, Sophists, Plato, and Aristotle regarding soul, thinking and language are considered. The scientific novelty of the obtained results is, first of all, in the following: it is substantiated that Plato laid the foundations for understanding the cognitive function of consciousness, he formulated the idea that the name is a tool of thought because it expresses the essence in such a way that there is a certain interpretation of things in the name of the subject of cognition (so that we consider things from that or the other side), therefore, the name does not exactly coincide with the Eidos of things, that is the ideal entity is one thing, and the interpretation by its person is another – more or less approximate imitation of the ideal model. Conclusions. It is concluded that the powerful integrality of the conceptions of the antiq thinkers is manifested in the fact that the only laws of the organization of the Cosmos and the organization of the human soul inevitably correlated with the structure of political and legal institutions. The unity of psychological, ontological, epistemological, logical, ethical, aesthetic, political and other components in the teachings of the classics of ancient philosophical thought is a highly important phenomenon for further understanding of the peculiarities of the formation of philosophical and psychological thought.

Keywords: Plato; Aristotle; Antiquity era; philosophy; psychology; soul; thinking; reason; consciousness; language.